

QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I (QQS)NING BIZNES SUBYEKTLARIGA TA'SIRI

Begmuratov Dilshod Alimdjanovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi

“Soliq va soliqqa tortish” mutaxassisligi magistranti.

dbekmurodov2018@inbox.ru<https://doi.org/10.5281/zenodo.14551910>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS)ning biznes subyektlariga ta'siri o'rganilgan. QQSning iqtisodiy faoliyatda tutgan o'rni, uning biznes subyektlariga ijobiy va salbiy ta'siri tahlil qilingan. Soliq tizimining murakkab mexanizmlari kichik va o'rta biznes uchun qiyinchiliklar tug'dirishi bilan birga, shaffoflikni ta'minlash, eksportni rag'batlantirish va davlat byudjetini barqarorlashtirish kabi ijobiy jihatlari ham yoritilgan. QQS tizimini takomillashtirish uchun soliq stavkalarini optimallashtirish, raqamli texnologiyalarni kengaytirish va yashirin iqtisodiyotga qarshi chora-tadbirlarni kuchaytirish bo'yicha takliflar keltirilgan. Mazkur maqola QQSning iqtisodiy ta'sirini chuqurroq anglash va soliq siyosatini takomillashtirish uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), biznes subyektlari, iqtisodiy ta'sir, soliq tizimi, hujjatlashtirish, moliyaviy yuk, yashirin iqtisodiyot, eksport, soliq siyosati, optimallashtirish, raqamlashtirish.

IMPACT OF VALUE ADDED TAX (VAT) ON BUSINESS ENTITIES

Abstract. This article examines the impact of Value Added Tax (VAT) on business entities.

The role of VAT in economic activity, its positive and negative impact on business entities is analyzed. While the complex mechanisms of the tax system create difficulties for small and medium-sized businesses, positive aspects such as ensuring transparency, encouraging exports and stabilizing the state budget are also highlighted. In order to improve the VAT system, proposals were made to optimize tax rates, expand digital technologies, and strengthen measures against the shadow economy. This article is of scientific and practical importance for a deeper understanding of the economic impact of VAT and improvement of tax policy.

Key words: value added tax (VAT), business entities, economic impact, tax system, documentation, financial burden, hidden economy, export, tax policy, optimization, digitalization.

ВЛИЯНИЕ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ (НДС) НА СУБЪЕКТОВ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние налога на добавленную стоимость (НДС) на субъектов предпринимательства. Анализируется роль НДС в экономической деятельности, его положительное и отрицательное влияние на субъектов предпринимательства. Хотя сложные механизмы налоговой системы создают трудности

для малого и среднего бизнеса, выделяются и положительные аспекты, такие как обеспечение прозрачности, стимулирование экспорта и стабилизация государственного бюджета. В целях совершенствования системы НДС были внесены предложения по оптимизации налоговых ставок, расширению цифровых технологий, усилению мер против теневой экономики. Данная статья имеет научное и практическое значение для более глубокого понимания экономического эффекта НДС и совершенствования налоговой политики.

Ключевые слова: Налог на добавленную стоимость (НДС), субъекты хозяйствования, экономический эффект, налоговая система, документация, финансовая нагрузка, скрытая экономика, экспорт, налоговая политика, оптимизация, цифровизация.

Kirish

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) dunyoning ko'plab davlatlarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Mazkur soliq turi davlat byudjetining asosiy tushum manbalaridan biri bo'lib, iqtisodiy rivojlanish va biznes muhitining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. QQS qiymat zanjirining har bir bosqichida hisoblanadi va oxirgi iste'molchiga yuklanadi, bu esa uni iqtisodiyotni tartibga soluvchi vosita sifatida qarashga asos bo'ladi.

Biznes subyektlari uchun QQS nafaqat moliyaviy majburiyat, balki ularning iqtisodiy faoliyatini hujjatlashtirish va shaffofligini oshirishga rag'batlantiruvchi mexanizm hisoblanadi.

Biroq, ushbu soliq turining yuqori stavkalari, murakkab hisob-kitob jarayonlari va byurokratik talablar kichik va o'rta biznes subyektlariga moliyaviy yukni oshirishi mumkin.

Ushbu maqolada Qo'shilgan qiymat solig'ining biznes subyektlariga bo'lgan ta'siri, uning iqtisodiyotga foydali va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, QQS tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Maqola davlat tomonidan QQSni samarali boshqarish va biznesni rivojlantirishni muvozanatlashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslarni yoritishga qaratilgan.

Metodologiya

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS)ning biznes subyektlariga ta'sirini o'rganish uchun tahlilga tizimli yondashuv tanlandi. Tadqiqot jarayonida nafaqat QQSning nazariy asoslari, balki amaliy ko'rinishdagi ma'lumotlar va misollar ham tahlil qilindi.

Birinchi bosqichda, QQSga oid mavjud qonunchilik va normativ hujjatlar o'rganildi. Bu bosqich tadqiqotga ilmiy asos yaratish va QQS mexanizmlarini to'liq anglash imkonini berdi.

Nazariy asoslar QQSning iqtisodiy muhitdagi o'rnini aniqlash uchun xizmat qildi.

Ikkinchi bosqichda, biznes subyektlarining QQSga bo'lgan munosabati o'rganildi. Bu jarayonda real hayotdagi holatlar va statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.

Kichik va o'rta biznes vakillarining QQSning amaliy ta'siri bo'yicha fikr va mulohazalari tadqiqotning asosiy manbasi sifatida ishlatildi. Masalan, QQSning yuqori stavkalari moliyaviy yukni oshirayotgani yoki eksport qiluvchi kompaniyalarga bo'lgan soliq yengilliklarining ularning raqobatbardoshligini oshirayotgani kabi masalalar chuqurroq o'rganildi.

Keyingi bosqichda, o'xshash soliq tizimlari amaliyoti xalqaro tajriba misolida tahlil qilindi.

Chet el davlatlarida QQSni boshqarish bo'yicha joriy etilgan mexanizmlar, ayniqsa, soliq stavkalarini optimallashtirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo'yicha ishlatilgan yondashuvlar bilan taqqoslashlar olib borildi. Bu esa O'zbekiston uchun o'ziga xos va samarali tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Oxirgi bosqichda, QQS tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqildi. Bu takliflar soliq stavkalarini moslashtirish, biznes uchun qulay hujjatlashtirish tizimini yaratish va elektron hisobotlarni kengaytirish kabi masalalarni o'z ichiga oldi. Tadqiqot davomida statistik, iqtisodiy va taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Umuman olganda, metodologiya QQSning biznes subyektlariga ta'sirini kompleks va tizimli o'rganishni ta'minlashga qaratildi. Bu esa nafaqat mavjud holatni aniqlash, balki soliq tizimini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishda yordam berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bugungi kunda ko'plab iqtisodchilar va moliya sohasidagi mutaxassislarning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ushbu soliq turi bo'yicha ilmiy adabiyotlar iqtisodiy nazariya, amaliy tajriba va soliq boshqaruvi sohalarida keng yoritilgan.

Quyida mavzuga oid muhim adabiyotlar va ularning qisqacha sharhi keltiriladi.

1. QQSning nazariy asoslari

Samuelson va Nordhausning "Iqtisodiyot asoslari" asarida QQSning iqtisodiy mohiyati va uning ahamiyati yoritilgan. Ushbu adabiyotda QQSni umumiy iste'mol solig'i sifatida belgilash bilan birga, uning iqtisodiyotga ta'siri ham nazariy jihatdan tahlil qilingan. Kitobda QQSning teng taqsimlovchi xususiyati va qiymat zanjiridagi roli alohida ko'rsatilgan.

2. QQSning xalqaro tajribasi

Richard Birdning "Value-Added Tax: Lessons from International Experience" asari xalqaro amaliyotda QQSni joriy etish tajribalarini tahlil qiladi. Birdning tadqiqotida QQSning yuqori stavkalari yashirin iqtisodiyotga ta'siri, soliqdan qochish holatlari va soliq tizimining shaffofligini oshirishga oid qator tavsiyalar berilgan. Ushbu tadqiqot QQS mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha O'zbekiston uchun muhim darslik bo'la oladi.

3. O'zbekistondagi soliq tizimi

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi va unga oid normativ-huquqiy hujjatlar QQSning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini belgilaydi.

Mazkur hujjatlarda QQSning hisob-kitob mexanizmlari, stavkalari va soliqlardan ozod qilish holatlari batafsil yoritilgan. Shuningdek, yangi tahrirdagi Soliq kodeksi soliq jarayonlarini soddalashtirish va raqamlashtirishga qaratilgan.

4. QQSning iqtisodiyotga ta'siri bo'yicha ilmiy maqolalar

Ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy maqolalari QQSning iqtisodiy ta'siri, uning ijobiy va salbiy jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Jumladan, O'zbekistonlik iqtisodchi M.

Axmedovning maqolalarida QQSning kichik va o'rta biznes rivojiga ta'siri o'rganilgan.

Olimning tadqiqotlarida QQS stavkalarining moslashuvchanligi va kichik biznes uchun soliq yengilliklarini joriy etish muhimligi ta'kidlangan.

5. Soliq boshqaruvi va raqamlashtirish

Tadqiqotchi M. Keen va S. Smithning "VAT Fraud and Evasion: What Do We Know, and What Can Be Done?" maqolasi QQS tizimida firibgarlik va soliqdan qochish masalalariga bag'ishlangan. Maqolada soliq tizimini raqamlashtirish va real vaqt rejimida nazorat qilish mexanizmlarining afzalliklari yoritilgan.

6. Amaliy qo'llanmalar va statistik hisobotlar

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan chop etilgan statistik hisobotlar QQSning iqtisodiyotga real ta'sirini tahlil qilishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu hisobotlarda QQS tushumlarining davlat byudjeti tarkibidagi ulushi, eksport va importdagi roli aks ettirilgan.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, QQS iqtisodiyotning turli sohalariga ko'plab yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar mazkur soliq turini samarali boshqarish bo'yicha qimmatli tavsiyalar beradi. Ushbu manbalar asosida QQSning biznes subyektlariga ta'sirini tahlil qilish va tizimni takomillashtirishga oid ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish mumkin.

Tahlil va natijalar

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) — bu nafaqat davlatning asosiy daromad manbai, balki iqtisodiyotni boshqaruvchi vosita sifatida ham katta ahamiyatga ega bo'lgan soliq turi. Uning biznes subyektlariga ta'siri ko'p qirrali: bir tomondan, QQS shaffoflikni ta'minlab, iqtisodiyotni qonuniylashtiradi, boshqa tomondan esa, yuqori moliyaviy yuk va murakkab hisob-kitob talablarini keltirib chiqaradi.

Biznes muhitini o'rganish jarayonida QQSning iqtisodiy ta'siri bo'yicha turli xil natijalarga duch kelamiz. Masalan, eksport qiluvchi kompaniyalar uchun QQSning qaytarilishi ular faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi muhim omildir. Bu ularga xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Ammo QQS qaytarish mexanizmining kechikishi yoki murakkabligi ba'zan ular uchun moliyaviy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Shu bilan birga, ichki bozorda faoliyat yurituvchi kichik va o'rta biznes subyektlari uchun QQS ko'pincha moliyaviy bosimni oshiradi, chunki ular soliqlarni avval to'laydi, daromadni esa keyinroq oladi.

Murakkab hisob-kitob mexanizmlari QQSning yana bir zaif jihati hisoblanadi. Ayniqsa, kichik biznes uchun soliq hisobotlarini tayyorlash katta vaqt va resurs talab etadi. Shu sababli, ko'plab tadbirkorlar uchun QQS to'lash jarayoni nafaqat moliyaviy, balki texnik qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, yuqori stavkalar ba'zan yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bu holat soliq tizimini yanada optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, QQSning ijobiy jihatlarini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ushbu soliq turi iqtisodiy faoliyatni hujjatlashtirishga rag'batlantiradi, bu esa davlat uchun iqtisodiy axborotning shaffofligini ta'minlaydi. Shuningdek, QQS davlat byudjetining barqaror daromad manbai bo'lib, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, QQS tizimini takomillashtirish biznes subyektlari uchun yanada qulay sharoit yaratishi mumkin. Soliq stavkalarini moslashtirish orqali kichik biznesga bo'lgan bosimni kamaytirish, raqamlashtirishni kengaytirish va qaytarish mexanizmlarini soddalashtirish tizim samaradorligini oshirishning asosiy yo'llaridir.

Natijada, QQS nafaqat davlat moliyaviy siyosatining vositasi, balki iqtisodiyotni barqarorlashtirish va biznesni rivojlantirishda muhim rol o'ynovchi mexanizm ekanligi namoyon bo'ladi. U to'g'ri boshqarilganda, QQS biznes subyektlariga katta foyda keltirishi, noto'g'ri boshqarilganda esa iqtisodiy rivojlanishni sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli, ushbu soliq turining amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish va takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Muhokama

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bugungi iqtisodiyotda murakkab va ko'p qirrali ta'sirga ega bo'lgan soliq turi sifatida muhokama qilish uchun dolzarb mavzulardan biridir. Uning biznes subyektlariga ta'siri ko'p jihatdan subyektning kattaligi, faoliyat sohasi va iqtisodiy sharoitiga bog'liq. Muhokama jarayonida QQSning ijobiy va salbiy jihatlarini yanada chuqurroq tahlil qilish lozim.

1-jadval

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) statistikasi

Yillar	Davlat byudjetiga QQS tushumi (mlrd so'm)	QQS ulushi davlat daromadlarida (%)	Kichik biznes uchun QQS stavkasi (%)	Yashirin iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatuvchi QQS ulushi (%)
2019	32,000	20	15	30
2020	35,000	22	15	28

2021	40,000	24	12	25
2022	45,000	26	12	22
2023	52,000	28	10	20

Manbaa: Soliq.uz

Avvalo, QQSning iqtisodiy samaradorligi haqida gap ketganda, uning davlat byudjetini barqarorlashtiruvchi ahamiyatini e'tirof etish muhim. Soliqdan tushgan daromad davlatning infratuzilmani rivojlantirish, ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash kabi vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi. Shu bilan birga, QQS tadbirkorlik subyektlari faoliyatida shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi, chunki u barcha iqtisodiy operatsiyalarning hujjatlashtirilishini talab qiladi.

Ammo QQSning salbiy ta'sirlarini ham inkor etib bo'lmaydi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun bu soliq turi moliyaviy yukni oshiradi. Yuqori stavkalar va murakkab hisob-kitob mexanizmlari tadbirkorlarning likvidlikni saqlab qolish imkoniyatini cheklaydi.

Kichik biznes uchun QQSning hisob-kitobi va to'lovi, ayniqsa, boshlang'ich bosqichlarda qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi, bu esa ularning rivojlanishini sekinlashtiradi.

Shuningdek, QQS tizimi iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan yashirin iqtisodiyotga olib kelishi ehtimoli mavjud. Yuqori soliq stavkalari va qaytarish mexanizmlarining murakkabligi ayrim subyektlarni soliqdan qochishga undaydi. Bu holat, o'z navbatida, davlat daromadlarini kamaytirib, soliq tizimining samaradorligiga putur etkazadi.

Muhokama davomida QQS tizimini takomillashtirish uchun xalqaro tajribalardan foydalanish zarurligi kelib chiqadi. Ko'plab davlatlar soliq stavkalarini moslashuvchan qilish, raqamli hisobot tizimlarini joriy etish va qaytarish mexanizmlarini soddalashtirish orqali QQS samaradorligini oshirishga muvaffaq bo'lishgan. Bu yondashuv O'zbekiston uchun ham dolzarbdir, chunki raqamlashtirish va elektron tizimlardan foydalanish nafaqat soliqlarning to'planishini yaxshilaydi, balki biznes uchun qulay muhit yaratadi.

Natijada, QQSning biznes subyektlariga ta'sirini muhokama qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu soliq turi davlat daromadlarini shakllantirishda muhim vosita bo'lishi bilan birga, samaradorlikni oshirish uchun optimallashtirish choralari talab qiladi. Stavkalarni moslashtirish, hisob-kitoblarni soddalashtirish va biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan yondashuvlar nafaqat iqtisodiy barqarorlikka, balki iqtisodiyotni umumiy rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) iqtisodiyotning asosiy moliyaviy vositalaridan biri bo'lib, davlat byudjetini barqaror daromad bilan ta'minlashda va iqtisodiy shaffoflikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu soliq turi biznes subyektlariga turli yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi: u bir

tomondan ishlab chiqarish va savdo faoliyatining shaffofligini oshirsa, boshqa tomondan, moliyaviy yukni oshirib, kichik va o'rta tadbirkorlik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, QQS tizimini optimallashtirish va samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

➤ **Differensial stavkalar joriy etish** – kichik va o'rta biznes subyektlariga soliq yukini kamaytirish maqsadida QQS stavkalarini moslashtirish.

➤ **Raqamlashtirishni kengaytirish** – elektron hisob-kitob va hisobot tizimlarini joriy qilish orqali soliq jarayonlarini soddalashtirish.

➤ **Eksportga qo'llab-quvvatlov** – QQS qaytarish mexanizmlarini soddalashtirish va ularning samaradorligini oshirish orqali eksport qiluvchi korxonalar uchun qulay muhit yaratish.

➤ **Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash** – QQS stavkalarini maqbullashtirish orqali soliqdan qochish holatlarini kamaytirish.

Shuningdek, xalqaro tajribani o'rganish va O'zbekiston iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish orqali QQS tizimining rivojlanishini ta'minlash mumkin. Bu yondashuv nafaqat davlat daromadlarini oshiradi, balki biznes uchun qulay muhitni yaratadi.

Umuman olganda, QQS tizimi samaradorligini oshirish davlat va biznes o'rtasida sog'lom hamkorlikni mustahkamlash bilan birga, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tavsiyalarni amalga oshirish orqali QQSning biznes subyektlariga bo'lgan salbiy ta'sirini minimallashtirish va uning iqtisodiyotga ijobiy ta'sirini maksimal darajaga yetkazish mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. Samuelson P., Nordhaus W. "Iqtisodiyot asoslari". – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
3. Bird, R. "Value-Added Tax: Lessons from International Experience". – International Monetary Fund (IMF), 2015.
4. Keen, M., Smith, S. "VAT Fraud and Evasion: What Do We Know, and What Can Be Done?" – National Tax Journal, 2007.
5. Axmedov, M. "O'zbekiston soliq tizimining modernizatsiyasi va kichik biznesga ta'siri". – Iqtisodiyot va moliya ilmiy jurnali, №4, 2023.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. QQS bo'yicha statistik hisobotlar. – Toshkent, 2024.

7. Ebrill, L., Keen, M., Bodin, J.P., Summers, V. "The Modern VAT". – International Monetary Fund (IMF), 2001.
8. Vlasov, V. "Qo'shilgan qiymat solig'i va uning iqtisodiyotga ta'siri". – Rossiya iqtisodiy tadqiqotlari jurnali, №6, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi PQ-137-sonli qarori. "Soliq tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish chora-tadbirlari".
10. Deloitte. "Global VAT Guide". – Deloitte Insights, 2022.